

Rotwoordvorming

Ton van der Wouden, LUCL/opleiding Nederlandse taal en cultuur, Universiteit Leiden

Mensen hebben opvattingen en meningen, en de taal biedt mogelijkheden om die opvattingen en meningen te verwoorden. Dat geldt ook voor het Nederlands: de hoofdpersonen uit *Bij nader inzien* van J.J. Voskuil uit 1963 vinden allerlei dingen waar ze enthousiast over zijn *mieters*.¹

Het voorbeeld *mieters* laat zien dat emotioneel geladen taal aan slijtage en aan modes onderhevig is. Mijn dochter van dertien kent het woord *mieters* niet eens, en zelfs *vet cool!* gebruiken zij en haar leeftijdgenoten al niet meer. Als zij tegenwoordig ergens enthousiast over zijn, dan zeggen ze eerder dat het *chill* is.

Waarom die tamelijk snelle veranderingen? Daar zijn verschillende redenen of oorzaken voor te bedenken. Ik noem er twee. In de eerste plaats weten we dat de gevoelswaarde van woorden en uitdrukkingen in het gebruik kan slijten of veranderen – *hartstikke* heeft oorspronkelijk iets met *hart* en *steken* te maken, dus was alleen *hartstikke dood* mogelijk, maar tegenwoordig vormt het bijwoord vooral combinaties met positief gewaardeerde adjectieven: de meest voorkomende combinaties in het Corpus Gesproken Nederlands (CGN) zijn *hartstikke leuk*, *hartstikke mooi* en *hartstikke goed*, en pas daarna komen vermoedelijk negatief bedoelde combinaties als *hartstikke druk* en *hartstikke duur*. In de tweede plaats is er ook een sociolinguïstische dimensie: door het juiste gebruik van de juiste term op het juiste moment kun je laten zien dat je 'erbij' hoort, dat je deel bent van een groep. En tegelijkertijd kun je je daarmee onderscheiden van een groep waar je niet bij wil horen – je ouders bijvoorbeeld.

Ook in het uitdrukken van gebrek aan waardering zijn veranderingen en modes. Een aspect daarvan wil ik hieronder kort belichten.

Als voedsel niet meer vers is, en voor consumptie ongeschikt, dan is, of wordt, het *rot*. Door gebruiksuitbreiding (metonymie) kan ook van andere dingen gezegd worden dat ze *rot* zijn, vooral in spontaan, mondeling, informeel taalgebruik: een *rotschroevendraaier* doet niet wat hij doen moet (namelijk schroeven draaien), en een *rotboek* is niet prettig om te lezen. En vervolgens kan *rot* algemeen depreciërend gebruikt worden: kanker kan worden gekwalificeerd als een *rotziekte*, omdat er vaak weinig aan te doen is, of omdat je er akelig aan dood kunt gaan, en het woord *rotidee* kun je gebruiken om een onaangenaam vooruitzicht of onaangename gedachte aan te duiden (waarbij de spelling als twee woorden net zo goed voorkomt):

- (1) a. *Rot idee* dat iemand zo in je huis rondloopt en in je spullen snuffelt.²

---

¹ Dit artikeltje is resultaat van onderzoek in het kader van het VIDI-project "Dutch as a construction language", gesteund door NWO en de Universiteit Leiden. Ik dank Ronny Boogaart, Olga van Marion, Machteld van der Wouden en Arie Verhagen voor data en discussie.

² menrique.web-log.nl/menrique/2007/03/ingebroken.html.

b. beetje *rotidee* dat iemand in je tuin leuk aan het knippen is en jij merkt er niks van!³

Dit betekenis soort samenstellingen (als het samenstellingen zijn, zie hieronder) wordt in Van Dale s.v. *rot* beschreven als "ter aanduiding dat het in het tweede lid genoemde hoogst vervelend, onaangenaam, naar, beroerd is". In het Corpus Gesproken Nederlands blijkt een aantal formaties met *rot* als linkerlid voor te komen (in Belgisch Nederlands wat minder vaak dan in Nederlands Nederlands). Verreweg het meest frequent (91 gevallen, en als we *rotzooien* en *rotzooitje* meetellen meer dan 100) is *rotzooi*, gevolgd door *rotzak* (7 gevallen, plus 4 *rotzakken*). Het woord *rotzooi* bestaat voor de meeste taalgebruikers vermoedelijk niet (meer) uit twee delen *rot+zooi* (het woord *zooi* komt in het corpus bovendien maar 37 keer voor), en ook *rotzak* is een bijzonder geval: waar een *rotboek* te omschrijven valt als 'een soort boek', en een *rotidee* als 'een soort idee', geldt dat mutatis mutandis niet voor *rotzak*: dat is niet zomaar 'een soort zak'.⁴ Verderop in de lijst vinden we dan nog *rotweer* (7), *rotgevoel* (4), *rotziekte* (3), *rotdag* (3), *rotding* (3), *rotfiets*, *rotgeluid*, *rotjong* en *rotklus* met elk twee voorkomens, en een aantal hapaxen zoals *rotbaan*, *rotbal*, *rotwereld*, *rotwijf* en *rotwoord*.

Rot is overigens niet het enige element dat we in dit soort formaties als linkerlid tegenkomen: we vinden ook bijvoorbeeld *klotweer*, *kutopmerking*, *teringzooi* en *baggerniveau* (als in 't was echt *baggerniveau* hoor). Dit gebruik van *klote* en *kut* staat in Van Dale, van *bagger* en van *tering* niet.⁵

De overeenkomst tussen al deze linkerleden is het hoge taboe-karakter ervan: geslachtsdelen, ernstige ziektes (*rot* betekende in verbinding met personen immers "aangetast of aangestoken door een leelijke, vuile, besmettelijke huidziekte als b.v. pokken, schurft, een venerische ziekte en derg." (*WNT* s.v.)), en *bagger* zijn niet bepaald dingen waar in net gezelschap over gesproken wordt.

Op *tering* na kunnen de linkerleden ook allemaal als naamwoordelijk gezegde gebruikt worden, getuige de volgende CGN-voorbeelden:⁶

- (2) a. nou ja 't is rot maar ja
b. alles is klote.
c. oh nee dat plakt en dat is kut en uh ik wil 'm uit.
d. product is bagger
e. *dat is tering

---

³ www.homegardenguides.com/garden-forum/tuinieren-forum/128340-hortensiadieven.html.

⁴ Het *WNT* s.v. beschrijft de oorspronkelijke betekenis van *rotzak* als "Gemeen scheldwoord voor iemand die is aangetast of aangestoken door een venerische ziekte (of andere vuile huidziekte)". Deze beschrijving suggereert een analyse als exocentrische samenstelling, analoog aan *kaalkop* 'iemand met een kale kop'. *Rotzooi* staat niet als ingang in het *WNT*, Van der Sijs dateert het woord op 1924.

⁵ Het woord *snert* lijkt als depreciërend linkerlid uit de mode: in het CGN komt het slechts twee keer voor namelijk in *snertweer* en *snertmeiden*, waarbij het tweede voorbeeld ook nog eens afkomstig is uit het onderdeel "voorgelezen tekst". Persoonlijk klinkt het mij ook wat oubollig in de oren.

⁶ Gemakkelijker dan de andere in de hoofdttekst genoemde linkerleden kan *tering* een bijvoeglijk naamwoord als rechterlid nemen: *teringduur*, *teringgezellig* enz., vergelijk *doodleuk* en *doodgewoon*. Een metaforische herkomst (*zo duur als de tering*) ligt niet voor de hand, zodat we eerder moeten denken aan analogiewerking

In elk geval sommige CGN-sprekers kunnen deze woorden modifieren met bijwoorden van graad:

- (3) a. tentamens zijn zo vreselijk kut deze crypto haalt je uit de put.
b. ik wil even zeggen dat uh verschrikkelijk klote is om hier de auto te parkeren.

En op het internet vinden we vergrotende en overtreffende trappen van sommige van deze woorden:

- (4) a. een glad mes snijdt nog kutter⁷
b. 'k vind rotterdams echt 't kutst. dat kan ik echt niet verstaan.⁸
c. ondertussen is zijn schrijfkunst baggerder dan bagger.⁹
d. Heb alle firmwares geporbeerd maar de gene van Sveasofts lopen het baggerst.¹⁰

Modificeerbaarheid en trappen van vergelijking suggereren dat woorden als *rot*, *kut* en *bagger* hier geanalyseerd moeten worden als bijvoeglijke naamwoorden. Gezien de overeenkomst in (depreciërende) betekenis ligt dat dan misschien ook voor de hand voor het linkerlid in formaties als *rotweer* en *kutwif*. Dat wil zeggen, misschien moeten we *rotweer* en *kutwif* wel opvatten als AN-samenstellingen zoals *zuurkool* en *hoogbouw*. Maar misschien toch ook wel niet. Naast de vaststelling dat analyse van *tering* als adjectief volstrekt ad hoc en circulair zou zijn, pleiten daar namelijk nog minstens twee argumenten tegen.

In de eerste plaats is AN-samenstelling in het huidige Nederlands niet productief: *hoogbouw* is een ontlening aan het Duits, en buiten het domein van de biologische nomenclatuur (*roodborst*, *grootbek*) kunnen we niet zomaar een bijvoeglijk naamwoord en een zelfstandig naamwoord achter elkaar zetten om een nieuw woord te maken, zelfs al weten we wat we daarmee zouden willen bedoelen. Een voorbeeld: hoewel *grootvader* en *grootboek* bestaan, is *grootstoel* geen geschikte formatie om een grote stoel mee aan te duiden. En als *rotfiets* en dat soort woorden een reguliere AN samenstelling zou zijn, dan zou je verwachten dat *slechtfiets*, met een ander negatief oordelend bijvoeglijk naamwoord als linkerlid, eveneens welgevormd zou zijn, maar dat is niet het geval.

Een tweede argument tegen analyse als AN-samenstelling is gebaseerd op modificatie. Formaties met *rot* enz. als linkerlid kunnen nader bepaald worden met iets wat er op het eerste gezicht uitziet als een bijwoord van graad:

- (5) a. Het is op het moment *ontzettend kutweer* hier in Vancouver¹¹
b. Maar soms, heel soms zou je wel eens een *verschrikkelijk rotwif* willen zijn.¹²
c. In Duitsland was het *gigantisch klotweer*¹³

---

⁷ forum.fok.nl/topic/927113.

⁸ forum.scholieren.com/archive/index.php/t-1199389.html.

⁹ forum.fok.nl/topic/1230459.

¹⁰ tweakers.net/meuktracker/9288/alchemy-10.html.

¹¹ forum.fok.nl/topic/1220281/4/50.

¹² weblog.joycevangils.nl/archives/269.

¹³ partyflock.nl/report/9866.html.

Dit vermeende bijwoord vertoont echter adjectief-verbuiging:

- (6) a. omdat ze ['n] *ontzettende rotstreek* hebben uitgehaald. (CGN)
b. is het volgens onze huidige maatstaven een *verschrikkelijke kutvent* ja¹⁴
c. door het *gigantische kloteweer* wat rond 7 uur uitbarstte ben ik maar thuisgebleven¹⁵

Bovendien heeft de graadbepaling semantisch alleen bereik over het linkerlid, met andere woorden, de morfologische structuur van het woord is transparant voor de modifier. *Ontzettend kutweer* (als in (5a)) is immers "weer dat ontzettend kut is" en niet "kutweer dat ontzettend is", een *ontzettende rotstreek* (6a) is veel eerder een "streek die ontzettend rot is" dan een "rotstreek die ontzettend is", en in het *gigantische kloteweer* van (6c) gaat het om "weer dat gigantisch klote is" en niet om "gigantisch weer dat klote is". Bij onverdachte AN-samenstellingen heb je dat soort haakjesparadoxen niet: *ontzettende zuurkool* kan niet geïnterpreteerd worden als "ontzettend zure kool", een *verschrikkelijk roodborstje* niet als "een roodborstje dat verschrikkelijk rood is", en *enorme hoogbouw* alleen met de grootste moeite als "bouw die ontzettend hoog is".¹⁶

Een alternatieve samenstellingsanalyse zou de linkerleden in *kloteweer* en *rotstreek* opvatten als zelfstandige naamwoorden. Daartegen pleit dat *rot* in elk geval synchroon moeilijk als taboewoord op te vatten is (wie weet nog dat *rot* ooit "een leelijke, vuile, besmettelijke huidziekte als b.v. pokken, schurft, een venerische ziekte en derg." (WNT s.v.) kon betekenen), dat bindfonemen uitgesloten zijn (een *kuttekop* is iets heel anders dan een *kutkop*, en een *kuttenboek* is niet automatisch een *kutboek*) of juist verplicht (vergelijk *kloteboek* met *klootschieten*), en dat de variatie of ongespecificeerdheid in betekenis die we normaal in NN-samenstellingen aantreffen ontbreekt: we hebben steeds te maken met sterk depreciërende woorden. Bovendien zijn de eerder genoemde modificatiefeiten ook onder deze analyse moeilijk te duiden: een *enorme keukenstoel* kan onmogelijk geïnterpreteerd worden als "een stoel die enorm keuken is", en een *verschrikkelijke kinderziekte* is een "kinderziekte die verschrikkelijk is" en beslist geen "ziekte die verschrikkelijk kind is".

Als we niet te maken hebben met samenstelling, dan misschien wel met afleiding. Onder aanname van die hypothese moeten we *kut* en *klote* en *tering* enzovoort opvatten als prefixen. Maar prefixen worden in het algemeen gezien als onzelfstandige betekenselementen die alleen in complexe woorden voorkomen. Dat geldt niet voor *kut* en *klote* en *tering* enzovoort: dat zijn (ook) zelfstandige woorden die, zoals we al opgemerkt hebben, in deze betekenis (op *tering* na) ook predicatief gebruikt kunnen worden. Het voornaamste bezwaar tegen een prefix-analyse wordt echter weer gevormd door de eerder genoemde modificatiefeiten: ik kan geen gevallen verzinnen waarin een bepaling bij een geprefigeerd zelfstandig naamwoord alleen bereik heeft over het prefix.¹⁷

¹⁴ frontpage.fok.nl/nieuws/81570.

¹⁵ kilo.messageboard.nl/5168/viewtopic.php?p=3134.

¹⁶ Een twijfelgeval is "Wij zijn vooral tegen de enorme hoogbouw direct aan zee", zegt De Jager. "Wij vinden 100 meter te hoog. Voor ons is de maximale hoogte 35 meter" (haagsche.web-log.nl).

¹⁷ Als *pseudo-* en *schijn-* prefixen zijn, dan zijn *Psychiatrie is best een enorme pseudowetenschap op veel punten zeg* (forum.ellegirl.nl/showthread.php?p=15498617) en *een enorme schijnzekerheid van papieren gegevens die de a priori indeling moeten rechtvaardigen*

In recent werk heeft Geert Booij betoogd dat de scheiding tussen derivatie en samenstelling misschien niet zo scherp is als traditioneel in de theorie wordt aangenomen. Hij stelt voor (onder meer in Booij (2007)) om gevallen als *hoofdonderwijzer*, *scharrelvlees* en *keigezellig* op te vatten als constructionele idiomen of constructies, onder het woordniveau, dat wil zeggen, als min of meer idiosyncratische verbindingen van een vorm en een (deels) onvoorspelbare betekenis: *hoofd* betekent in het voorbeeld en vergelijkbare formaties immers zoiets als 'belangrijkste', *scharrel* 'afkomstig van of gerelateerd aan een dier dat heeft mogen scharrelen' (vergelijk ook *scharrelslager*), en *kei* fungeert als een intensiveerder. In een recent stukje in dit blad heb ik een vergelijkbare analyse gesuggereerd voor woorden als *vrouwtjesolifant*: *vrouwtjes* dient in dit soort formaties volgens mij om de vrouwelijke leden (in biologische zin) van de door het rechter lid gedenoteerde diersoort af te bakenen, en het vormt een klein paradigma met *mannetjes*, *wijfjes* en *meisjes*.

Het komt me voor dat zo'n analyse ook bruikbaar is voor een beter begrip van de depreciërende complexe formaties die onderwerp zijn van dit opstel. Het Nederlands, met name het informele Nederlands, beschikt kennelijk over een constructie, of netwerkje van constructies, bestaande uit een taboewoord (meer speciaal de naam van een ernstige ziekte¹⁸ of een geslachtsdeel) dat opgevat kan worden als een predikaat ter linker zijde, en een nomen ter rechter zijde. De betekenis van het geheel is intersectief en negatief: een slechte representant van de door het rechter lid gedenoteerde klasse.

Een bijzondere eigenschap van de constructie, die ook apart lexicaal gestipuleerd dient te worden, is de relatieve transparantie: een prenominaal (bij voorkeur emotioneel geladen) graadbepaling heeft semantisch alleen bereik over het linkerlid (waarbij ik voorbijga aan de implementatie van het gegeven dat die graadbepaling – die in principe adverbiaal zal zijn – adjectiefflectie vertoont).¹⁹

Het zou me niet verbazen als *rot* het eerste predikaat is dat op deze manier gebruikt is, en dat de varianten met *kut*, *tering* enzovoort naar analogie gevormd zijn – maar dat kan alleen diachroon onderzoek uitwijzen. Minder frequent dan de al genoemde linkerleden vond ik onder andere nog ziektes als *pokken* (als in *pokkenweer* en *pokkenstreek*), *klere* en *kolere* (*kolereding*, *klereherrie*), *pest* (*pesterrie*, *pesthekel*), en in de seksuele sfeer *zaad* (*zaadweer*, *zaadauto*, *zaadkerel*).

Bij wijze van toegift geef ik hieronder nog een staatje met het resultaat van tellingen van de combinaties van een aantal van de hier besproken linker leden (in de kolommen) met een aantal min of meer willekeurig gekozen nomina (in de rijen).

Google-tellingen 26 maart 2009

	bagger	kanker	kut	rot	tering	tyfus
herrie	311	1580	3040	2260	14600	833
weer	4340	3240	24300	29900	760	305

(www.eerstekamer.nl/behandeling/20040615/voortzetting_debat_arbeid_en/f=y.pdf) mogelijke tegenvoorbeelden.

¹⁸ Met name ziektes zijn ook populair in Nederlandse verwensingen (Sanders en Tempelaars 1998).

¹⁹ Volgens Booij (2008) is dit soort verschijnselen een argument tegen de Lexical Integrity Hypothesis (Anderson 1992) die in zijn sterkste vorm stipuleert dat "The syntax neither manipulates nor has access to the internal structure of words."

wijf	466	1560	55800	4410	2430	360
zooi	4890	3930	29700	1090000	22600	2010

Het is duidelijk dat er zoiets als collocatieve afhankelijkheden zijn: woorden lijken voorkeur te hebben voor de manier waarop ze gedeprimeerd worden: (van de onderzochte linkerleden) heeft *herrie* een duidelijke voorkeur voor *tering*, *weer* voor *rot* en *kut*, en *wijf* voor *kut*. Bij die laatste combinatie kan ik me nog een begin van een semantische verklaring voorstellen, maar ik heb geen enkel idee waarom *teringherrie* zoveel frequenter is dan *kankerherrie* of *tyfusherrie*. Misschien dat nader onderzoek daar licht op kan werpen, maar het heeft er voorsnog alle schijn van dat we moeten we aannemen dat die combinaties of voorkeuren apart geleerd zijn en op die manier onderdeel uitmaken van onze taalkennis.

Bibliografie

- Stephen Anderson, *A-Morphous Morphology*. Cambridge, Cambridge University Press 1992.
- Geert Booij, Construction morphology and the lexicon. In Fabio Montermini, Gilles Boyé, en Nabil Hathout, *Selected proceedings of the 5th Décembrettes: Morphology in Toulouse*. Somerville, Cascadilla Press, 2007, 34-44.
- Geert Booij, Recycling morphology: case endings as markers of Dutch constructions. Ms. Leiden 2008.
- Ton den Boon, Dirk Geeraerts en Nicoline van der Sijs, *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal*. 14e herz. uitg., Utrecht/Antwerpen, Van Dale Lexicografie, 2005.
- Ariane van Santen, Van tennisarm naar iPod-duim. Het woordenboek als begin en einde van woordvorming. In Fons Moerdijk, Ariane van Santen en Rob Tempelaars (red.), *Leven met woorden. Opstellen aangeboden aan Piet van Sterkenburg bij zijn afscheid als directeur van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie en als hoogleraar Lexicologie aan de Universiteit Leiden*. Leiden, Instituut voor Nederlandse Lexicologie/Koninklijke Brill Leiden, 2007, pp. 423-433.
- Ewoud Sanders en Rob Tempelaars, *Krijg de vinkentering! 1001 Nederlandse en Vlaame verwensingen*. Amsterdam/Antwerpen, Uitgeverij Contact, 1998.
- Nicoline van der Sijs, *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. Amsterdam/Antwerpen, L.J. Veen, 2001.
- Matthias de Vries, Lammert A. te Winkel et al., *Woordenboek der Nederlandsche taal*. 's-Gravenhage [etc.], Martinus Nijhoff [etc.], 1864-1998.
- Ton van der Wouden, *Vrouwtjesgrammatica*. *Tabu* 36, 2007, 127-147.